

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORENING & MUSEUM

Nr. 2 2015

VÆRFTSMUSEET OG WIIBROE

Som museumsmand/-kvinde er man vant til lidt af hvert, når det drejer sig om forståelse for bevaringen og formidlingen af vor kulturarv. Alle politikere og borgere var i sin tid stort set enige om et værftsmuseum i forbindelse med det kommende Kulturværft. Forståeligt nok, for een ting var, at arkitekterne som det naturligste i vor lille lokale verden lod Kulturværftets arkitektur være en stilfærdig parafrase over Helsingørs 100 år som industriby, men de utallige helsingoranere, der havde arbejdet på værftet, ønskede et mere håndgribeligt minde om deres tid, som med årene havde udviklet sig til nostalgi i lighed med værnepligtens umenneskelige mudderkravling og lange marcher, og dette ønske kunne kun indfries ved etableringen af et værftsmuseum. Og det skete da også, men i beskedne, om end velegnede, lokaler omkring den sagnospundne og til tider kontroversielle værftsport.

Da vore museer endelig øjnedde muligheden for at kunne udvide det over al forventning velbesøgte museum ved at erobre de ledige lokaler i de gamle garager/vognporte, der støder op til portlokalerne, satte de frie markeds kræfter en umiddelbar stopper for drømmen. Siemens valgte nemlig at udleje lokalerne i den kommunalt ejede bygning til et firma i byen. Da bølgeme efterfølgende gik højt på rådhuset og i vort uundværlige Helsingør Dagblad, valgte firmaet storsindet at opgive det indgåede lejemål for at overlade pladsen til værftsmuseet.

Nu har vi således alle muligheder for at lave en endnu bedre formidling af Helsingørs 100 år som værftsby, og det kunne danne grundlag for og inspiration til at sætte fokus på den tid, da Helsingør ikke kun var en værftsby, men sandelig en industriby med et deraf følgende helt andet liv end i dag, hvor de fleste større virksomheder er nedlagt eller flyttet til mere egnede lokaliteter, og hvor mobiliteten giver mulighed for at bo langt fra sin arbejdsplads.

Wiibroes Bryggeri var byens næststørste virksomhed - og den absolut vigtigste - ikke mindst, når det var lønningsdag på værftet! I 2015 er det 175 år siden, Carl Wiibroe grundlagde sit bryggeri, og i samarbejde med Carlsberg, der i dag sørger for Wiibroe-øl til helsingoranerne, vil vi markere jubilæet med en udstilling på Bymuseet, der åbner den 19. juni. Næste skridt kunne passende blive nogle af Helsingørs øvrige industrier, eksempelvis gummifabrikken Tretom.

LBM

Forsidebilledet

2015 er halvfjerdsåret for befrielsen af Danmark. Det glade budskab blev sendt i radioen om aftenen den 4. maj 1945. Dagen efter ankom den danske brigade til Helsingør, og gaderne var flagsmykkede i den festlige anledning. Her er Stengade fotograferet den 5. maj 1945, helt usædvanligt for den tid i farver. Se også bagsiden.

FORENING & MUSEUM

Lars Bjørn Madsen (ansvh.)
Torben Bill-Jessen
Eva Arnsfelt Kristensen
Maibritt Bager
Erik Trolle

Tryk: Nofoprint, Helsingør
Lay-out: Lars Bjørn Madsen 2015

Forening & Museum

er et medlemsblad for Helsingør Museumsforening og udkommer med 4 numre om året i februar, maj, august og november. Stof til bladet indsendes til (lbm64@helsingor.dk) eller pr. brev til Helsingør Bymuseum, Hestemøllestræde 1, 3000 Helsingør, tlf: 4928 1800.

Helsingør Museumsforening

Formand: Torben Bill-Jessen
Næstformand: Tom Sinding
Kasserer: Flemming Jensen
Bent Jensen
Ingrid Dora Jarnbjer
Mogens Elchendorv
Elisabeth Thorsen
Eva Arnsfelt Kristensen
John Zilmer

www.helsingormuseumsforening.dk

Nye medlemmer

kan indmelde sig ved henvendelse til administrationen på Helsingør Bymuseum (Mai Larsen-Jensen)
Tlf: 4928 1800

Sundtolderne og deres arbejde på ØT

af dr.theol. Mogens Jensen

Den følgende artikel er et let bearbejdet indlæg på den internationale Sundtoldkonference, der blev afholdt på Skibsklarerergården i Helsingør i dagene 30.-31. oktober 2014.

For et år siden havde jeg aldrig hørt om projektet med at gøre de allerede digitaliserede Øresundstoldbøger tilgængelige gennem en database og kendte i det hele taget ikke noget til disse bøger. Jeg vidste naturligvis, som nok de fleste danskere, at der engang havde været en Øresundstold, som blev opkrævet under Kronborgs kanoner. Eller rettere sagt, jeg vidste lidt mere, fordi jeg for nogle år siden gennem arbejde med slægtshistorie, havde fundet ud af, at nogle af mine forfædre gennem seks generationer havde spillet en central rolle i sundtoldens tidlige historie, næsten fra dens begyndelse og et par århundreder frem i tiden. Og efter at jeg nu gennem det seneste år har indskrevet nogle få tusinde af de mange skibs-

passager i databasen, véd jeg naturligvis også noget mere om selve tolden.

Grundlaget for denne lille artikel er derfor dels oplysninger om min egen slægts historie, dels omtrent et års arbejde med databasen, koncentreret om en toldbog fra 1625.

Tolderne

Som den første civile tolder med ansvar for Øresundstolden, nævnes i 1472 Peder Hansen, adlet af Christian I med navnet Liljefeld i 1476. (Han var min 13 gange tipoldefar). Hans Søn, Hans Pedersen, fulgte ham i embedet, og hans søn, Peder Hansen efter ham. I 1548 blev han afskediget i vanære og undgik med nød og næppe at blive halshugget.

Liljefeldlinien er, bortset fra stamfaderen, ikke min linje af forfædre. Der skal vi over i Rosenvingelinien, som har sin stamfader i Mogens Jensen, rådmand og borgmester i Helsingør og gift med Peder Hansen Liljefelds datter Anne. Mogens Jensen havde

NEWS

Vlieland, Lezing...

Geschreven op 13/03/2015
Tijdens de jaarvergadering op 13 april 2015 van de Cultuur...

[Lees meer](#)

Lezing Sonttolregisters in...

Geschreven op 22/10/2014
In Hindeloopen wordt op zondagmiddag 16 November in het...

[Lees meer](#)

Page 1 2 3 Next

More news...

SEARCH HERE IN THE SOUNDTOLL DATABASE

ALL SCANS

LIST OF PRODUCTS

SEARCH: THIS SITE ONLY

Search... Zoek!

f Sines godf o T T T Tweet 5 o Share 2

Sound Toll Registers online (short: STR online) is the electronic database of the complete Sound Toll Registers (STR).

STR online is essentially an instrument of historical analysis. It is a reduction of an organic historical source. It is an interpretation of the STR and not a direct copy or a source edition. STR online is certainly a powerful instrument, but it has its limitations. The individual researcher must be aware of this when he or she makes use of it.

A pdf file with a concise source criticism of STR online is available here. A concise source criticism of the original STR is available here (page will be opened in a new window).

STR online is a project of the University of Groningen (RUG) and Tresoar, Frisian Historical and Literary Centre at Leeuwarden. Scholarly support is granted by the Danish National Archives, Copenhagen and the...

Sound Toll Registers Online conference 2014
Thursday 30 October – Friday 31 October 2014

En sogning i de omfattende og enestående regnskaber fra Øresundstoldens tid giver utallige muligheder for såvel national som international forskning. De er tilgængelige på internetadressen <http://www.soundtoll.nl>, om end langt fra alle regnskaberne er lagt på database og dermed fuldt søgbare. Man kan dog se alle regnskaberne i indscannet form, hvis man ikke vil vente på, at de bliver indtastet. Man kan også gå videre ind på <http://www.soundtoll.nl/index.php/en/vrijwilligers>, hvis man kunne tænke sig at yde et yderst velkomment stykke arbejde med at få gjort indtastingsarbejdet færdigt, så alle regnskaberne bliver søgbare.

kun indirekte tilknytning til Øresundsolden gennem svogerskab med Hans Pedersen. Slægtens direkte tilknytning vendte tilbage gennem hans to sønner, Henrik og Jens Mogensen. Sidstnævnte blev udnævnt til toldskriver i 1556, få år efter fætterens afskedigelse,

og i 1560 forfremmet til tolder, en stilling, han bestred til sin forholdsvis tidlige død i 1563. Efter hans død tog storebroderen Henrik over som tolder i 20 år, de senere år med Jens' søn, Morten som skriver. I 1597 blev Morten Jensen udnævnt til tolder og levede som sådan til sin død i 1625. Da havde hans søn, Willum, allerede være toldskriver i 20 år og blev få år senere tolder. Den sidste tolder i slægtsrækken var Jonas Heinemark gift med Willums datter Birgitte, min 8 gange tipoldemor. Han var tolder i Helsingør fra 1641 til sin død i 1662 efter at have haft den samme stilling ved den mindre toldbod i København i nogle år. Som tolderkollega havde han Mads Mortensen, som muligvis var af Rosenvingslægten. I så fald en farbror til Birgitte Willumsdatter. Han fratrådte sin stilling ved en omorganisering af administrationen i 1664.

Vi har ingen billeder af hovedpersonerne, men i Rosenvinges gravkælder i Olai Kirke fandt man denne silkenathue. Torben Bill-Jessen fot.

Denne oprensning af Liljefeld-/Rosenvingelægten skal ikke understrege, at det var min familie, der sad på de ledende stillinger i Øresundstolden, men at det ikke var usædvanligt at embedet som tolder gik i arv inden for en enkelt familie.

Rosenvingefamiliens centrale position i byen kan for Morten Jensens og Willum Mortensens vedkommende ses i Helsingørs hovedkirke, St. Olai kirke. I 1611 fik Morten Jensen tilladelse til at bygge en begravelseshvælving lige sydvest for kirkens kor. I den blev han og flere generationer af familien senere begravet. I 1624 sørgede Willum Mortensen sammen med borgmester Hans Poulsen for en istandsættelse af kirkens prædikestol og lydhimmel og satte i den forbindelse familiens våben over opgangen til prædikestolen, hvor det stadig sidder.

Toldembedsmændene lagde ikke hele deres arbejdsindsats på toldboden. De var samtidig købmænd med internationale handelsforbindelser og egne købmandsgårde i Helsingør. De var engagerede i byens ledelse som borgmestre og rådmænd. Og de optrådte som entreprenører. Willum Mortensen tog således sammen med et par partnere del i byggeriet af Nyboder i København, og en tid havde han sammen med en købmandskollega fra Helsingør monopol på handlen med fransk og spansk salt og vin på Øsel. I toldbøgerne vil man ellers kunne finde ham som leverandør af jernstænger til kongens hammermølle uden for byen.

Der var gode grunde til, at de ledende toldere blev rekrutteret fra denne gruppe entreprenante borgere i Helsingør. De havde autoritet i kraft af deres position i byen. De kendte varerne og kunne vurdere deres værdi. De beherskede flere sprog og kendte til de forskellige mønt- og vægtsystemer. De kunne naturligvis læse og regne.

Og som hørende til blandt byens fremmeste borgere eller måske endda til lavadelen, blev de normalt anset for troværdige medarbejdere af kongen, hvis indkomster og udgifter de tog vare på fra toldboden.

De havde således en privilegeret stilling i kraft af at være tæt på kongen; men undertiden kunne det være en farlig stilling, når de mistede kongens tillid, som den allerede nævnte Peter Hansen gjorde i 1548 og blev afskediget, men dog reddede sit liv. I 1633 blev begge toldere suspenderet på grund af for sen aflevering af det foregående års regnskab. Det fik kongen til at mistænke dem for bedrageri, og den ene af dem blev senere afskediget.

Værre gik det i 1641, hvor toldskriveren Laurits Randulf blev henrettet. Han blev i første omgang anklaget for tyveri, da han havde klareret skibe i sit hjem i stedet for på toldboden, men fik anklagen ændret til mened. Af den grund blev han halshugget i stedet for hængt og reddede således sin ære, men ikke sit liv. Kort efter blev de to toldere, som både var hans overordnede og hovedanklagere, sat fra bestillingen på mistanke om uregelmæssigheder i toldbehandlingen og erstattet med andre, som nød kongens tillid.

Tolden

Så langt mit korte kendskab rækker, mener jeg at have bemærket, at de fleste arbejder om sundtolden er koncentreret om indkom-

sterne, den told, der blev betalt af de passerende skibe. Og der er ganske meget at

koncentrere sig om, da der var en mængde forskellige toldtak-

ster for tolderne at holde styr på. Et vanskeligt og stressende job, især når man tager i betragtning, at der ofte har været en kø af kaptajner, der ventede på at få deres skib og gods klareret, så de kunne komme under sejl igen.

I 1625, som var det første år, jeg begyndte at arbejde med, er der f.eks. en liste med 269 forskellige varer og deres takster bare i kategorien 'Fyr- og lastepenge'. Der er takster for vin. Der er forskellige takster for skibene afhængige af størrelse, nationalitet og dertil hørende privilegier. Der er tøndepenge og skriverpenge. Der er havnepenge og toldsalt. Der er brødepenge, hvis kaptajnen ikke har vist Kronborg passende respekt ved at stryge topsejlet ved passage. I så fald blev en kanon affyret mod skibet, og kaptajnen måtte betale for skuddet. Det skete i 1625 femten gange eller 0,5% af de 2.871 skibspassager dette år. Og der er flere takster end de nævnte.

Desuden kunne takster ændres med kort varsel eller uden varsel. Sidst i april 1625 sendte kongen således et brev fra København med ordre til tolderne om indtil anden bestemmelse at tage 4 rigsdaler i stedet for 1 rosenobel pr. skib i skibstold. Brevet giver ingen begrundelse for denne ændring

fra guldmønter til sølvmønter, og det må være kommet som en overraskelse for alle, at skibstolden blev ændret fra den hævdvundne rosenobel.

To år senere sendte kongen igen et brev om tolden, nu fra sin krigslejr et sted i Tyskland. I brevet pålagde han tolderne at opkræve en ny told af alle varer, der passerede gennem Sundet: En defensionstold, som skulle bruges på befæstningen af S. Anna Bro i København, hvor hans nye toldbod i denne by var blevet bygget. Befæstningen (det nuværende Kastellet) skulle forsvare "denum som seylle och handle paa di faarwande." Tolden var midlertidig med løbetid "indtill samme festningh bliffuer forferdiget och icke lenger." Kastellet blev først færdigbygget under Frederik den Tredies regering. Om defensionstolden så ophørte, har jeg ikke undersøgt. Men midlertidige afgifter har en tendens til at blive permanente.

Denne nye told er i øvrigt en hjælp for os indtastere, da den omfatter (stort set) alle skibe. Vanskeligt læsbare navne i en sektion kan derfor krydscheckes med samme skibs passage i defensions-sektionen.

Men tolderne var ikke blot opkrævere. De gav også penge ud. I dette korte indlæg har jeg derfor besluttet at se på udgifterne det år, jeg er mest fortrolig med, velvidende at et enkelt års tal er et lille materiale at arbejde med, så der kan ikke drages generelle konklusioner ud fra dem. Men som frivillig har jeg fundet det spændende at finde ud af, hvad alle de indtægter, jeg tastede ind i databasen, blev brugt til, så meget mere som jeg fandt ud af, at jeg kiggede over skulderen på min ni gange tipoldefar, Willum Mortensen, som har skrevet bogen med "eigen hanndt".

I året 1625 var der som nævnt 2.871 skibspassager, og den samlede indtægt var 274 rosenobel, 722 guldgylde, 145.765 daler og 12½ skilling.

Kongen eller hans rentemester fik hovedparten: Alle guldmønterne (rosenobel og guldgylde) og næsten 3/5 af dalerne. De

Isaac Isaacsz's maleri Allegori på Øresund fra 1622 viser med stor sandsynlighed Henrik Mogensen Rosenvinges gård (lå på hjørnet af Stengade og Sophie Brahes Gade), der fra 1619 benyttedes til toldbod. Vi ser en markant bygning med dobbeltgavl og på taget en kikkenborg.

Udsnit af maleri på Kronborg. Lars Bjørn Madsen fot.

Øvrige 2/5 af dalerne eller rundt sat 40% af den totale told blev brugt fra toldboden til forskellige formål.

1625 var året, hvor kongen fra midt på sommeren involverede sig i 30-årskrigen. Det viser sig i leverancerne af toldpenge. Pengene blev leveret i ti portioner gennem året. De første to til kongens "eiged cammer" på Frederiksborg i maj måned. De følgende otte blev leveret til rentekammeret eller til kongens lejr. Det var tolderne eller toldskriverne, der leverede pengene. Det betød udgifter til transport og ophold og til pengesække, syet specielt til formålet af en syerske i Helsingør.

Der var naturligvis også udgifter til lønninger. Først til de to toldere, Morten Jensen og David Lucht, og de to toldskrivere, Willem Mortensen og Christen Davidsen, og til en tjener for Morten Jensen, som dermed kendetegnes som øverste chef. De havde alle fast årsløn: 150 daler for skriverne og 100 daler for tolderne, som dertil havde skriverpengene at dele, i alt 538 daler dette år, 6 skilling pr. passerende skib. Tolderens tjener fik 50 daler. En toldbodsvend var også på lønningslisten, og en bødker fik en mindre løn for at pakke toldsaltet i tønder. Desuden var ansat en mand til at renholde toldboden og dens omgivelser. Regnskabet nævner ikke flere ansatte på toldboden; men der må have været flere, sandsynligvis ansat og betalt af tolderne selv ved hjælp af deres skriverpenge.

Soldaterne på Kronborg fik deres løn udbetalt fra toldboden. Det var ganske naturligt. De var en del af hele sundtoldsystemet. Deres tilstedeværelse var nødvendig for at garantere, at skibene lagde bi og betalte deres told. De har desuden helt sikkert været vag-

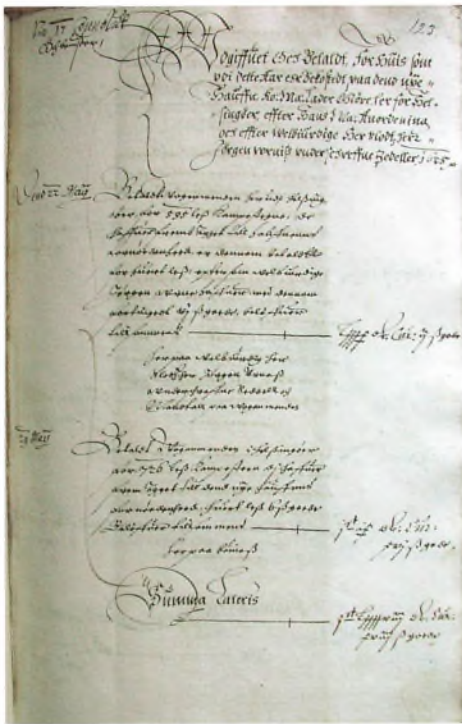
ter på pengetransporterne til kongen eller hans rentemester og har stået vagt på toldboden, når det gjordes nødtigt.

Også den tyske præst i Helsingør fik sin løn fra toldboden. Det samme fik en brøndmester, en bøssestøber, en tårnblæser og hans svende, nogle arbejdsmand og tre kuske på Kronborg. Hertil kan føjes løn til ham, der tog vare på tapeter og gemakker på slottet, og en ikke ukendt kleinsmed ved navn Casper Fincke. Der var betaling til færgemænd og dragere, når skibene skulle kontrolleres og varer bringes på land til kongens husholdning. Dette blot for at nævne nogle.

De lærde herrer i København (Universitetets professorer) fik 200 daler om året, og borgmester og råd i samme by fik en årlig sum på 400 daler for at holde tønderne ved Dragørstrømmen i orden.

Toldbodens driftsudgifter blev dækket. De omfattede papir, sand, seglvoks m.m. og udgift til indbinding af toldbøgerne.

Vedligeholdelsen af Kronborg og Frederiksborg blev betalt fra toldboden og ligeså driften af den vanddrevne hammermølle i Hellebæk indbefattet materialerne til støbning af kanoner og geværer, jern, kobber og kul.

Side i en af Øresundstoldbøgerne, der er bevaret i en praktisk talt ubrudt række fra 1574 til 1857, samt tidligere, ikke komplette rækker. Teksten på siden lyder:

Vdgiffuet och betaldt for huis som vdi dette aar ehr bekostedt paa dend nye Hauffn ko. ma. lader giøre her for Helsingør efter hans Ma. anordning och efter velbiurdirge her slodts herre Jorgen vrniss vnder-schreffne zedeller 1625

22. maj Betaldt vogenmenden her vdi Helsingør for 595 less kampsteene de haffuer fremb agget till hauffnems fornødenheed er dennom betaldt for huert less, epter som velbiurdirge Jorgen Vrne haffuer med dennom fortingedt 6 skilling gode beloffuer til sammen..... 89½ dr. cur., 2 skilling gode
Her paa velbiurdirge her slodtzher Jorgens Vrniss vnder-schreffne zeddell och mandtall paa vogenmenden

29. maj Betaldt vogenmenden i Helsingør for 726 less kampsteen dj haffuer frem agget till dend nye hauffniss fornødenheed huert less 6 skilling gode beloffuer tillsammens..... 109½ dr. cur., 16 skilling gode
Her paa heuis

Summa Lateris..... 198 dr. cur., 18 skilling gode

Fotograferet i Rigsarkivet af Torben Bill-Jessen.

Et betragteligt beløb – flere end 20.000 daler blev det år brugt på at bygge en havn, der skulle forbedre vilkårene for skibene under deres tvungne ophold. Store sænkekasser blev bygget af træ og fyldt med 11.064 vognlæs granitsten, de fleste af dem sejlet på en pram fra kysten til det sted, hvor de skulle bruges.

Ikke bare penge, men også en masse arbejdstimer blev lagt i dette arbejde, som mig bekendt aldrig blev gjort færdig på tilfredsstillende måde. Skibene måtte stadig ankre op i rum sø udsat for de ofte stærke vinde og stærke strømme, og kaptajnerne måtte lade sig ro i land i joller for at deklarere deres varer.

Ganske mange varer blev bestilt på toldboden af kansleren og rentemesteren til brug i kongens og hans families husholdning: citroner, appelsiner, kastanjer, østers og vin for blot at nævne nogle få. Det var så tol-

dernes opgave at sørge for indkøbet fra skibe, der medbragte de ønskede varer.

Jens Apoteker i Helsingør fik betaling for medicin til kongens hustru til venstre hånd, Kirsten Munk, og desuden for medicin til kongens heste.

Et ur blev indkøbt og et par andre repareret. Kongen fik nye sko og støvler, før han drog i krig, og senere på året leverede hans skomager fodtøj til en række af kongens børn på Frederiksborg. Sundtolden betalte.

Da bøsseskytte Oluff Jensen på Kronborg i maj fik begge fødder knust under affyring af en kanon, blev bartskeereren betalt for at behandle ham. Det gjorde han tilsyneladende godt, for Oluff Jensens navn optræder på lønningslisten også de kommende måneder.

Et betragteligt beløb blev i to omgange brugt på jagtfalke, kostbare gaver til kongen af Frankrig, som fik 25 falke, og kur-

fyrsten af Brandenburg, som måtte nøjes med 16. Gaverne var uden tvivl givet i et forsøg på at skaffe sig allierede i krigen, men efter min historiske viden uden held. Der blev sendt penge til kongens faktorer i Rostock, London og Amsterdam til dækning af indkøb foretaget dér for kongen. Og for at forsyne kongens tropper med proviant var det nødvendigt at hyre styrmænd til skibe med byen Glückstadt og floderne Weser og Elben angivet som mål, i alt 26 styrmænd, hvoraf nogle måtte frikøbes fra anden tjeneste. Alle blev de hyret for enkeltture og fik deres hyre fra toldboden. Mange flere detaljer kunne nævnes, men lad dette være nok for denne artikel. Interesserede kan gå videre i regnskaberne på de i note 10 nævnte sider i www.soundtoll.nl. Det anførte skulle dog gerne have givet et indtryk af den mangeartede virksomhed på toldboden i Helsingør.

Sammenfatning

Hvis man bruger sin fantasi og forestiller sig at stå på kajen i Helsingør en dag i 1625 og kigge ud over Sundet, vil man kunne se en masse skibe ankret op større og mindre mellem hinanden. Måske 65, det højeste antal jeg indtil nu har set anført under én dato. Man vil kunne se et anløb mellem joller med kaptajner ivrige efter at komme forrest i køen ved toldboden.

Drejer man sig om mod byen, vil man se kaptajner haste af sted mod toldboden og måske et par soldater, der prøver at holde styr på køen. Man vil høre skibsklarere højlydt tilbyde deres hjælp med klarering og pengeveksling. Kromænd og værtshusholdere vil lovprise deres øl og logi i høje toner, lokale købmænd tilsvarende deres varer. Helsingør var sidste mulighed for at proviantere før den lange rejses gennem danske farvande og over Nordsøen.

Man vil se varer købt af tolderne på vegne af kongen blive losset sammen med tønder med toldsalt. Og måske vil man se toldereren selv komme vandrende adstadigt fra sin købmandsgård til toldboden for at un-

derskrive toldpapirer.

Kigger man indenfor på toldboden, vil man se skrivere med deres tjerpenne i gang med at læse de papirer, kaptajnerne præsenterer dem for, udregne tolden og tage imod penge, som de måske er nødt til at veksle for at få de rette mønter og det rigtige beløb, for derefter at putte tolden i den store kiste med de mange låse lavet til dette formål.

Og man vil høre et babylonisk virvar af sprog.

Min fantasi slår ikke helt til, men morsomt kunne det være blot et øjeblik at stå der på kajen eller på toldboden og kigge og lytte og næsten føle det pulserende liv i sundtoldbyen en dag i 1625.

TENNIS- og BADMINTONHALLEN

af Lars Bjørn Madsen

Flere politikere i vor kommune er nu ivrige fortalere for, at de nuværende fodbold- og tennisbaner, samt badmintonhallen ved Nordre Strandvej skal fjernes til fordel for et helt nyt idrætsanlæg ved Esrumvej. En del af dette tænkes finansieret ved fjernelse af de nuværende sportsanlæg og en udstykning af det kystnære, attraktive område til boligbyggeri. I den anledning har forfatteren undersøgt den særegne tennis- og badmintonhals historie.

Hvem, der havde æren af at anlægge den første tennisbane i Helsingør er usikkert, men det er næppe forkert at gætte på Marienlyst Kur- og Søbadeanstalt i Helsingør, der var med til at trække københavnernes til sommerlandet mod nord. Allerede i slutningen af 1800-årene kunne hotellets gæster i hvert fald spille »Lawn Tennis« på en omhyggeligt indhegnet bane, der lå nord for hotellet. Også uden for hotellets arealer bredte interessen sig for tennisspillet, og Helsingør Kommune betragtede det da

også som »en Nutidsopgave at bidrage til Idrættens Fremme, og drage Omsorg for, at de fornødne Arealer kan være til Raadighed for Friluftsidrætten«. I 1913 foreslog man således anlæg af to tennisbaner og to krocketbaner i haven til det nedlagte forlystelsesetablisement Hammarshøj, noget »der antages at blive hilst med Glæde af den interesserede Befolkning og formenes at kunne give en mindre årlig Indtægt«. Forslaget var fremsat i forbindelse med planerne om etableringen af et meget tiltrængt alderdomshjem i Hammarshøjs restaurationsbygning, Nordbanens tidligere lokomotivremise. Alderdomshjemmet kunne tages i brug i foråret 1915, mens tennisbanerne efterfølgende blev foreslået anlagt et mere relevant sted, nemlig på den tidligere cyklebanes areal på toppen af kystskrænten ved Gl. Hellebækvej, hvor man kunne anlægge tre »Lawn Tennisbaner«. Heller ikke her blev det dog til noget, og i mellemtiden var Helsingør Tennisklub blevet stiftet. Det var i januar 1917, og samme år fik klubben ved direktør Wøldike Schmith Kommunens godkendelse af lejemålet på et areal mellem Grønnehave Station og Grønnehavevej, hvorpå man kunne indrette et klubhus og anlægge 2-3 baner mod en årlig lejeafgift på 10 kr. Dengang lå Hornbækbanens skinner nemlig på den modsatte side af den stadig eksisterende stationsbygning – hvis nogen ellers skulle undre sig over at man kunne anlægge en tennisbane på skin-

Helsingør Tennisklub anlagde sine første baner i 1917 på et af kommunen lejet areal mellem Grønnehave Station og Grønnehavevej. Som det ses på billedet, var datidens spillere iført »tækkelige« klæder.

FORENINGEN

Maj-juli 2015

nyt

Velkommen til vore to nye bestyrelses- medlemmer

Efter Erling Svanes udtræden af bestyrelsen har Flemming Jensen overtaget den vigtige kassererpost, som hidtil har været varetaget af Mai Larsen-Jensen.

Bent Jensen er den, der nu skal styre medlemsregisteret, som har været varetaget af Mai larsen-Jensen og Kirsten Kristoffersen i forening.

Flemming Jensen

Bent Jensen

Bestyrelsen består af

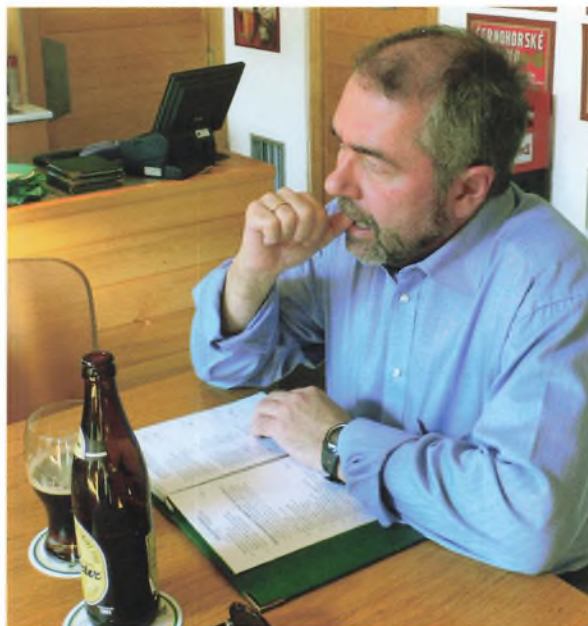
Torben Bill-Jessen (formand)
Tom Sinding (næstformand)
Flemming Jensen (kasserer)
John Zilmer (bestyrelsesmedlem)
Ingrid Dora Jarnbjer (bestyrelsesmedlem)
Elisabeth Thorsen (bestyrelsesmedlem)
Bent Jensen (bestyrelsesmedlem)
Eva Arnsfelt Kristensen (bestyrelsesmedlem)
Mogens Elchendorv (bestyrelsesmedlem)

Skriftudvalget består af:

Torben Bill-Jessen (formand)
Eva Arnsfelt Kristensen (korrektur)
Lars Bjørn Madsen (ansv. redaktør)
Maibritt Bager
Erik Trolle

Formanden er stiftig gæst i Statens Arkiver. Da Landsarkivet flyttede, måtte Torben afprøve de opstillede toiletters funktionsduelighed.

KENNO ÆRESMEDLEM

Museernes tidligere chef, Kenno Pedersen er blevet udnævnt til æresmedlem i foreningen. Kenno forstod tidligt, at det kulturhistoriske altid har haft vanskeligere vilkår end det kunsthistoriske, når der skulle skaffes penge. Derfor fandt han på at oprette Helsingør Museumsforening. Den stiftende generalforsamling blev afholdt med succes den 18. august 1986, og dermed havde han sikret den folkelige opbakning til museerne og samtidig en potentiel ekstra indtægtskilde. De lokale museers styrke, ikke mindst over for politikerne, er jo netop den folkelige forankring i lokalsamfundet, og vor forening fik

også hurtigt så megen opbakning, at den blev en af landets største med flere end 1000 medlemmer. Og meget hurtigt blev man enige om at skabe et foreningsblad, som Kenno gav navnet »Forening & Museum«. Bladet, som skulle udkomme fire gange om året, redigerede og layout'ede Lars Bjørn Madsen fra starten, og det gør han som bekendt fortsat.

Det var for øvrigt også Kenno, der i 1976 fandt på, at museet skulle udgive en årbog. Der var ganske vist forsøgsvis udgivet en årbog i 1957, men meget andet var det ikke blevet til. Kenno fik en aftale med Nofoprint om trykningen, og sådan har det været lige siden.

Det, Kenno således har sørget for, er en meget effektiv formidling af vor lokale kulturhistorie. Museumsbladet har - udover at være et meddelelsesblad for Museumsforeningen - som opgave at levere mindre artikler af lokalhistorisk relevans, som ellers ville have vanskeligt ved at blive publiceret. Årbogen har mere relation til et egentligt forskningstidsskrift, hvor de i reglen større artikler gerne skrives af faghistorikere og suppleres med noter og kildehenvisninger. Med årbogen og museumsbladet har vore museer således mulighed for at levere en optimal skriftlig formidling af Helsingør Kommunes rige kulturhistorie.

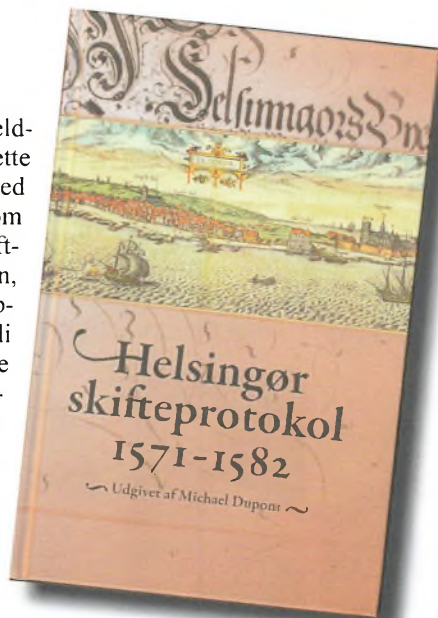
LBM

Helsingør skifteprotokol 1571-1582

Helsingør skifteprotokol 1571-1582 er Danmarks ældste skifteprotokol og er bevaret på Rigsarkivet. Dette burde i sig selv være grund nok til, at Rigsarkivet ved deres overassistent, cand.mag. Michael Dupont, som nogle af medlemmerne måske kender fra hans skriftundervisningstimer i Museet Skibsklarerergaarden, har udgivet denne kilde til 1500-tallets danske købstads- og personalhistorie, men kildeudgavens værdi forøges ved, at den ligger i forlængelse af en række af Kildeskriftselskabets tidligere købstadshistoriske udgivelser om Køge, Helsingør og Malmø: Udvalgte skifter fra Køge 1597-1655 (udg. 1992), Helsingør stadsbog 1549-1556 (udg. 1971), Helsingør stadsbog 1554-1555, 1559-1560 og 1561-1565 (udg. 1981), Malmø Skifter 1: Bofortegnelser 1546-1559 (udg. 1977) og Malmø Skifter 2: Købmandsregnskaber 1537-1559 (udg. 1978).

Hvor de gamle justitsprotokoller giver os et indblik i borgernes daglige gøremål, tvister, ejendomshandler og meget andet, giver skifteprotokollerne os mulighed for at komme ind bag murene hos folk og se, hvad de havde stående i deres stuer, kamre og køkkener, om de ejede deres gård, og om de skyldte gud og hvermand penge eller hørte til blandt byens velhavere. I en tid før kirkebøgernes indførelse giver skifteprotokollerne os desuden et værdifuldt indblik i slægtsforhold.

Bogen, der er udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, kan erhverves for 150,00 kr.

Kommende foredrag

Lørdag 26. september

Joachim Lund: Gunnar Larsen og industriens og særlig ingeniørernes rolle under besættelsen.

Lørdag 31. oktober

Cay Dollerup: Hamlet, Helsingør og de Britiske Øer.

Lørdag 21. november

Erik Nørr: Skolen i starten af 1800-tallet

Lørdag 30. januar 2016

Sebastian Olden-Jørgensen: Herluf Trolle

Lørdag 27. februar 2016

Thorbjørn Thaarup: Nederlænderne i Øresund omkring år 1560 – 1690

Lørdag den 2. april 2016

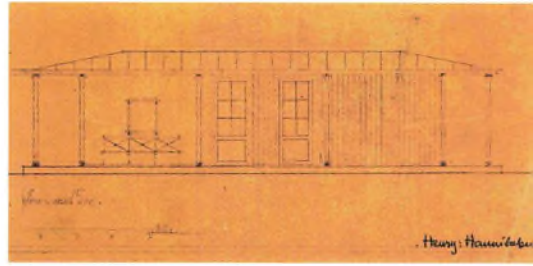
Iben Vyff: Olga Eggers – fra Socialdemokrat til nazist og antisemit.

VORE FOREDRAG FINDER STED I
SMEDENES HUS, STRANDGADE 46, HELSINGØR

nerne – mens arealet, hvor tennisklubben kunne anlægge sine baner, for den sydlige dels vedkommende i 1915 var blevet omdannet til et pænt anlæg med plæne, hjørnebuske og bænke efter »engelsk mønster«. Den ny tennisbane blev således en del af dette anlæg.

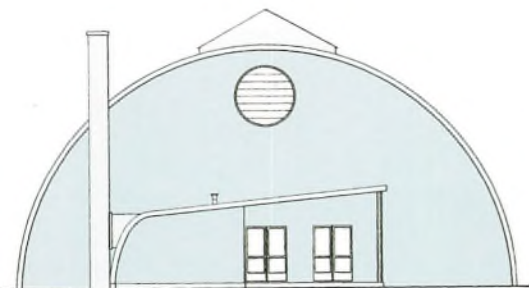
Først i 1929, ikke mindst på initiativ af borgmester Peder Christensen, lykkedes det kommunen til fulde at tilgodese tennisspillernes ønsker om anlæg af de stadig eksisterende tennisbaner på den mindre østlige del af et stort grundareal ved Nordre Strandvej, som kommunen omkring 1918 havde købt af firmaet D.B. Adler & Co., primært med henblik på at etablere to fodboldbaner på arealet vest for Nordre Strandvej mellem denne og kystskrænten. Tennisbanerne på vandsiden af Nordre Strandvej var anlagt på bekostning af tennisklubben, sandsynligvis ved medvirken af et af medlemmerne, arkitekt Henry Hannibalsen. Det var i hvert fald ham, der i juni 1929 indgav ansøgning til kommunen om opførelse af et klubhus af bindingsværk med træbeklædning og et tag dækket med tagpap (tegningen herover). Tennisklub-

bens nuværende hus står på dette sted, men det er næppe den oprindelige bygning.

I 1935 var klubben endelig blevet gældfri, og tankerne om opførelsen af en hal, der muliggjorde dyrkelse af sporten indendøre, blev hurtigt aktuelle, og der var ikke langt fra tanke til handling. Den 30. januar 1935 ansøgte tennisklubben således om kommunens garanti for et lån på ca. 40.000 kr. til opførelsen af en kombineret tennis- og badmintonhal på de af klubben lejede arealer. Kommunen accepterede med sin store interesse for sportens fremme gladeligt ansøgningen og bevilgede med Indenrigsministeriets allernådigste tilladelse en garanti for lånet på op til 50.000 kr.

VESTGAVL

Hallen var ikke kun karakteriseret ved sin halvcirkulære form, men også ved sin tilbygning ud mod Nordre Strandvej. Med sit svagt skrånede tag, der ender i en rundning mod nord, var det en typisk funksis-bygning, lidt i stil med dem, der var opført ved Nordhavnen nogle år før, bl.a. Kronborg Havbad. Til højre er vist et udateret fotografi af den oprindelige bygning (se også fotografiet nederst side 11), og derunder, hvordan den ser ud i dag. Herover ses originaltegningen af hallens vestgavl med tilbygningen.

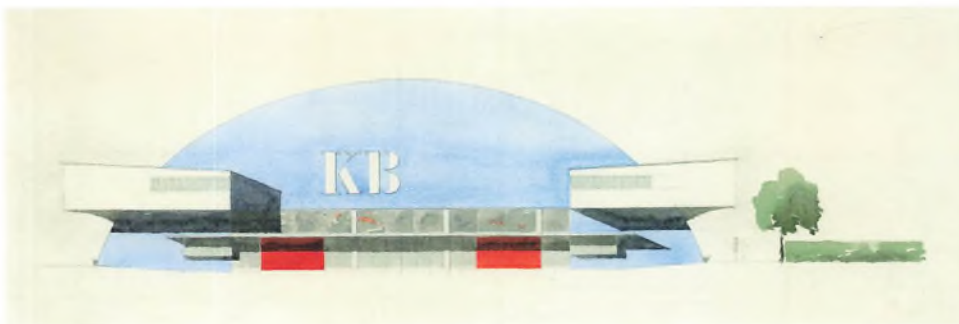

Klubben havde allieret sig med ingeniør, dr.techn. Christen Ostenfeld i København, der den 4. juli 1935 kunne indsende den behørigte ansøgning til kommunen, vedlagt bygningsbeskrivelse og tegninger.

Christen Ostenfeld (1900-1976) var ikke uden betydning som tennisklubbens bygmester. Han var på det tidspunkt netop ved at etablere sig som selvstændig rådgivende ingeniør med speciale i bygningsstatik og jernkonstruktioner efter i nogle år at have virket i Schweiz og Frankrig, og interessant er det, at han senere, sammen med ar-

kitekten Hans Hansen, kom til at stå for den tekniske del af opførelsen af K.B. Hallen i København i 1937-1938 (tegningen herunder er arkitektens første skitse til hallen. Kunstakademiets Bibliotek).

Tennishallen stod færdig i oktober 1935 og var med sin rundbuede form karakteristisk for tidens haller. I 1933 havde arkitekten Arne Jacobsen leveret tegninger til et stortstilet projekt for Hellerup Idrætsklub, og det var realiseret i 1936. Både dette anlæg og den nu nedbrændte K.B. Hallen var karakteriseret ved bygningernes rundbuede

form og der er sikkert flere eksempler fra perioden.

Hallen i Helsingør var ikke kun karakteristisk ved sin halvcirkulære form, en form, de lokale dengang ikke just betragtede som »nogen Skønhedsaaftenbaring«. Tilbygningen mod vest, der rummede »et overordentlig hyggeligt Klublokale«, kontor og omklædningsrum til damer og herrer, samt baderum og toiletter, havde tidens funkisform med sit paptag skrånende ned i en buform mod nord, hvor også skorstenen til det avancerede varmeanlæg i kælderen stod.

Helsingør Avis skrev i forbindelse med indvielsen af hallen, søndag den 20. oktober 1935, at den sammen med tilbygningen »var særdeles ideelt indrettet. Alt er holdt i smukke Farver, der skaber et festligt Indtryk. Selve Hallen er et helt Forum i Størrelse. Væggene er brandgule, Gulvet grønt. Banen er inddelt saaledes, at der samtidig kan spilles seks Partier Badminton. Der kan naturligvis kun spilles et Parti Tennis ad Gangen. Øverst oppe i det runde Tag er der anbragt store Ruder, saaledes at Hallen er glimrende oplyst. Om Aftenen belyses Banen af 20 store og kraftige Projektører. Opvarmningen af denne store Hal sker fra et Centralvarmeanlæg, der indblæser og udsuger varm Luft, saaledes at der til Stadighed er god Ventilation.«

Hver gavl var forsynet med en stor rund ventilationsrist, der var med til at give bygningen sin særegne karakter. De sidenhen fjernede ovenlysvinduer i det runde tag var anbragt i vinkelform i næsten hele bygningslængde, hvilket også kan ses på fotografiet øverst side 12.

Bygningen var tænkt beklædt med almindeligt gråsort tagpap, men kommunen ønskede, at hallen i videst muligt omfang blev tilpasset områdets »landskabelige, smukke omgivelser« ved at man i stedet forsynede den med grønt tagpap, og at gavlene og tilbygningen mod vest ligeledes fik nogle til området »afstemte farver«.

Hallen står her stadig, om end den er præ-

get af den tilbygning, der i 1953 kom til at erstatte den oprindelige tilbygning. Man havde nemlig behov for mere plads og ønskede at indrette et klublokale med køkken, så det også kunne bruges til cafeteria, og kontor ved at forhøje bygningen med en etage. Denne ombygning skete på bekostning af den karakteristiske funkisbygning, men det er sandsynligt, at dele af denne kom til at indgå i den nye bygning.

For få år siden blev såvel hallen som tilbygningen mod vest isoleret. I hallen skete det ved opsætning af plader, og i tilbygningen ved, at man forsynede den med en udvendig beklædning af malede riflede metalplader, som også blev opsat på den frie del af hallens vestgavl. Denne arkitektonisk meget uheldige løsning er dog ikke værre, end at pladerne, såvel her som inde i hallen kan fjernes igen.

Tennis- og badmintonhallen er for såvidt ganske velbevaret; stadig beklædt med tagpap, og med østgavlen i sin oprindelige form med den runde ventilationsrist og sin bræddebeklædning. Mange brugere kunne nok tænke sig de oprindelige ovenlysvinduer retableret, men alle synes at være særdeles glade for denne karakteristiske funkisbygning, som det naturligvis kunne være fristende at føre tilbage til sin oprindelige skikkelse, såvel ind- som udvendig, men det er jo en helt anden historie.

Også blandt de ældre sportsudøvere er hallen meget populær i dag.

Erindringer fra »Figaro« i Hellebæk

AF ERIK TROLLE

Efter i århundreder at have været centrum for våbenindustrien i Danmark, skulle Hellebæk ved nedlæggelsen af Kronborg Geværfabrik i 1870 omstille sig.

Heldigvis var den danske tekstilindustri i dette årti inde i en stærk og ekspansiv udvikling, hvilket førte til starten af aktieselskabet »Hellebæk Klæde- og Tæppefabrik«. Foruden at bygge ny fabrik på Strandvejen, udnyttede aktieselskabet også den overflødig fabriksbygning ved Bondedammen, der blev ombygget fra at være en Remington geværfabrik til den noget mere fredelige beskæftigelse som bomuldsspinderi med både vand og damp som drivkraft.

De fleste af bomuldsfabrikkens arbejdere var kvinder, og til dem byggede man i 1878 en trelænget beboelse bestående af 36 leje-

mål med to bygninger inde på gårdspladsen, der rummede lokummer, vaskehuse med mere. Bebyggelsen blev kaldt Figaro efter en dansepavillon på Pinsebakken i Hammermølleskoven, men på grund af de mange piger, heraf en del fra Sverige, var det mest anvendte navn »Flikarok«.

En af disse piger hed Elna Persson, som i vinteren 1882 indvandrede fra Sverige med sine to børn Emma på 5 år og Peter på halvandet år.

Om tiden i Hellebæk har vi modtaget en lille beretning fra oldebarnet Dorit Elmgren.

Et slidsomt liv uden vand og elektricitet

»Mor Emmy Hansen blev født i Hellebæk den 29. august 1903 i Figaro, det nuværende »Hammergården« [fotografiet øverst side 15], som datter af Emma og Viggo Hansen.

Der synes besynderligt nok ikke at eksistere ældre fotografier af Figaro, som ses på fotografiet til venstre. Herunder er Emmy Hansen fotografere- ret som konfirmand ca. 1918. Hammermøllens arkiv.

Morfars far var snedker, men arbejdede ligesom mormor på bomuldsfabrikken, der lå lige ved siden af Figaro. Mor og hendes yngre bror Viggo fra 1904 blev som små passet nede i Hellebæk. Om vinteren trak morfars børnene på en slæde ned til plejemor, som damen blev kaldt. Mor har fortalt, hvor kaldt det var at sidde forrest på slæden og holde fast på kurven med mad og skiftetøj.

Arbejdsdagen var fra klokken 6 morgen til klokken 18 aften alle hverdage med en pause midt på dagen, hvor de kunne nå hjem og spise.

Da oldemor kom til Helsingør i vinteren 1882, tog hun mormor i hånden, Peter på armen, og de få ejendele blev knyttet i en bylt, hvorefter de travede i sne den lange tur ud til Hellebæk.

Den lille familie blev indkvarteret i Figaro, hvor kun de, der arbejdede på bomuldsfabrikken, fik lov til at bo.

Oldemor fik arbejde på fabrikken og klarede tilværelsen for sig og børnene uden form for offentlig støtte, hvad hun måtte indhente skriftligt bevis på, da hun mange år senere ansøgte om dansk statsborgerskab for at kunne få alderdomsunderstøtelse, som det hed dengang.

Mormor og hendes bror er modsat oldemor aldrig gået sultne i seng, men har sikkert været alene hjemme om dagen, hvor de om

vinteren havde overtøj på, for penge til brændsel var der ikke. Morfars far, der også hed Viggo Hansen, var skræd-

der, men han arbejdede på bomuldsfabrikken sammen med sin kone Boline, født Norlin. De boede nede i Bøsemagergade i de såkaldte »tallerkenrækker«.

Bolines far, Jens, var skomagermester og hendes mor, Christiane født Kratz, var datter af en bøsse- mager,

der var indvandret fra Tyskland.

I Figaro var der ikke indlagt vand og elektricitet. Vandet blev derfor hentet ved kilden nede i skoven og båret hjem i spande hæftet på et åg, hvorefter vandspanden med en altid nypudset messingøse hængende på kanten blev anbragt på en høj skammel tæt ved vasken.

En særlig hygge opstod, når petroleumsslysekronen blev trukket ned over spisebordet i stuen, glassene løftet af og vægerne tændt. Der var to små stuer, en ud til gården i forbindelse med køkkenet og en ud til den lille have på den anden side af huset, kaldet stadsstuen.

Stadsstuen, der havde gulvtæppe og grøn-

Udsnit af topografisk kort fra 1929, hvor man ser bomuldsfabrikken (benævnt Fabrik) i svinget ved Bondedammen, og til højre for disse bygninger ses Figaro.

ne plydsmøbler, blev kun brugt ved højtidene. En smal stejl trappe førte op til kvistkammeret, hvor hele familien sov. Morfar ville have vinduet åbent hele året, og da man ikke fyrede, var der is på væggene om vinteren.

Nedenunder blev der fyret i kakkelovn og komfur, og her foregik det slidsomme arbejde med at koge børnetøj og lave mad. Mormor har ofte stået og kogt suppe til klokken 2 om natten.

Ude i den lille have var der frugttræer, grøntsager, blomster og en bænk, og i den store gård i midten af bebyggelsen lå der brændeskure, vaskehuse og retirader, som var en kold oplevelse om vinteren.

Vinteren betød ofte tragedier for det lille samfund, da adskillige børn og voksne mistede livet ved at gå gennem isen på Bondedammen.

Pinsen

Til gengæld var der fest og farver, når det blev pinse, og festen på »Pinsebakken« i skoven bag Figaro gik i gang.

Festen samlede mange slags gøglere, og der var karruseller, skydetelte, dansetelte og beværtninger. Dengang var det almindeligt at få nyt tøj til pinse, det såkaldte »Pinsesnit« og det skulle på til festen.

I det daglige kom der mælkemand, bager og slagter i hestevogne til Figaro, og især bagerens svenske knækbrød satte oldemor stor pris på.

Skulle der handles mere, var det hos købmanden på Strandvejen eller i forretning

gerne i Helsingør, som lørdag aften holdt åbent til klokken 24.

En vinter, da jeg var lille - jeg er født i 1928 - var jeg med mor og far på besøg hos mors veninde i Apperup. Tiden løb fra os, og det kom til at knibe med at nå sidste tog til Hellebæk. Resolut greb venindens mand en pakke cerutter og løb en genvej ned til Aalsgaarde Station, hvor togføren fik cerutterne med besked på at vente på os. De øvrige passagerer måtte således vente på, at vi forpustede nåede frem inden toget afgik.

Sidst vil jeg nævne at min oldemor Elna Persson døde på alderdomshjemmet i Tikøb næsten 90 år gammel«, slutter Dorit Elmgren sin beretning.

Og mens vi er ved Figaro, kan denne lille notits i Helsingør Avis den 4. oktober 1935 passende komme med:

Et Hjemmebrænderi i Hellebæk

Politiet har afsløret et Hjemmebrænderi i Hellebæk. Det er en Sproglærer og Arbejdsmand, der i sin Lejlighed i Villa »Figaro« havde indrettet en lille Spritfabrik, som han har drevet i to Aar. Han har indsmuglet Sprit og Likøressenser fra Sverige. Ved Fremstillingen af Brændevinen anvendte han en almindelig Fløjtekedel, et Kobberrør og en Gummislang. Spritten, som destilleredes, blev tilsat Gær og en Sukkeropløsning.

Han har i alt fremstillet 91 Liter med en Styrke af 30-40 pCt. Sprit. En halv Flaske kostede 2 Kr. 25 Øre. Der er mange Mennesker, der har købt af de vaade Varer, bl.a. har en Frimærkeforening været en god Aftager. Toldvæsenet behandler nu Sagen.

Hvad udfaldet senere blev, melder de følgende aviser intet om.

Da tændstikken kom til Snekkersten

af Chr. Sørensen, Espergærde

Tidligere inspektør ved Snekkersten Skole, Aage M. Rasmussen, samlede i 1930'erne skriftligt materiale fra Snekkersten og Skotterup, som skulle bruges til en egnshistorisk beretning, han kaldte »Af Snekkerstens Saga«, som aldrig blev færdig. Heri findes blandt andet en beretning, skrevet af fisker Jens Jonassen (1831-1923) i Snekkersten om, hvordan tændstikkerne kom til fiskerlejet:

Nutidens mennesker kan sikkert ikke forstå, at man kunne hjælpe sig med de primitive midler, som dengang stod til ens rådighed. På landet havde man intet komfur, men en åben skorsten samt en stor bilæggerovn, hvori der fyredes fra køkkenet, men til gengæld kunne der også fyres med alt, lige fra småt kvas til store favnstykker.

Tændstikker kendtes ikke. Når det var blevet aften, og der endnu var lidt ild i ovnen, blev der lagt nogle tørv på ilden for at bevare den til næste morgen, men som oftest var ilden slukket. Nu stod man altid tidligt op, og det første man da havde at gøre, var at gå ud og se, om det røg fra en eller anden skorsten. Nogle brugte en gammel træsko til at hente ild i, men mine forældre havde en lille jernkasse, og med den gik de til naboen for at låne ild.

Var man nu den første, der var kommet op, greb man fyrtoj. Det bestod af stål, en

flintesten, en svamp og nogle letfængelige klude. Der kunne ofte gå et helt kvarter, inden svampen eller kludene tog ild. Endelig havde man nogle lange, tørre fyrrepinde med svovl på den ene side; de blev sat til den glødende svamp, og først da kom der flamme. Man kan let tænke sig, hvilket tidsspilde det var, for der gik tit en hel time, inden der kom fyr på.

Jens Jonassen beretter videre, at han var stolt over at have bragt den første svovlstik til fiskerlejet!

Han var engang i København med en last fisk og havde solgt godt. Så gik han en tur i byen før hjemfarten. Henne på Amagerort var der opløb af mennesker, og der måtte han da også være med. Midt i menneskevrirmlen stod en mand med et lille paphylster i hånden. Han trak en pind ud af hylstret, løftede sit frakkeskøde op og strøg en svovlstik på buksebagen, og der kom straks ild - til stor forundring for tilskuerne. Jens måtte straks have en pakke svovlstikker med hjem og købte den for 24 skilling. Pakken indeholdt 40 svovlstikker, og ved forsøg sikrede han sig, at de brændte brillant. Fra hovedstaden hjembragte Jens gerne en flaske københavnsk brændevin og københavnske boller til kammeraterne derhjemme, der gerne stillede på stranden og hjalp ham båden på land, for der var ingen havn i fiskerlejet dengang.

På sejlturen hjemad glædede Jens sig til at vise den nye ildkunst, og da båden var halet på land, og brændevin og boller fordelt imellem dem, kneb det for Jens at vente til man havde tygget og drukket af. Han skyndede på kammeraterne ved at love dem, at de skulle blive vidner til noget, de aldrig havde set før.

De gumlede imidlertid sindigt videre, og hans far, den gamle Jens Jonas Jensen, brummede: »Vi kender nok den vindbeutels abekattestregere«. Da sult og tørst så nogenlunde var stillet, viste Jens dem pakken med svovlstikker og sagde: »Her skal i se en slags træ, der brænder uden at komme til ilden«. Efter en pause strøg han en svovlstik på buksebagen og holdt den

stolt i vejret, og til alt held brændte den med en klar flamme.

Selvfølge lig struttede han af vigtighed, men en gammel fisker udbrød »føj for fanden, nu står verden ikke længe, når man kan stryge ild af en pind«. Og så spyttede han langspyt og luskede af.

Men tændstikken var kommet til Snekersten!

Gurre - på Musikkens Verdenskort

af Ernst-Ullrich Pinkert

I halvanden time besøgte den østrigske komponist Arnold Schönberg (1874-1951) Gurre den 28. januar 1923.¹ Det skete under et ni-dages arbejdsbesøg i København, som Schönberg i stikord fastholdt i sin lommekalender. Ganske vist indeholder den ikke flere informationer om hans franske visit i Gurre, men vi tager det for givet, at han nu endelig også selv ville se det sted i Nordsjælland, som han i sine *Gurre-Lieder* nogle år før havde placeret på musikkens verdenskort.

Det tekstlige udgangspunkt for Schönbergs *Gurre-Lieder* var den tyske oversættelse af Jens Peter Jacobsens *Gurresange* fra 1897. Jacobsen (1847-1885) oplevede ikke at se sin digtcyklus *Gurresange* på tryk. Den blev først offentliggjort i 1886.

Jacobsens *Gurresange* var oprindeligt ikke tænkt som en selvstændig lyrik-publication, men indgår i rammefortællingen *En Cactus springer ud*. Jacobsens *Gurresange* har derfor ikke kun betydning som afsluttet lyrikcyklus, men også i en større episk og lyrisk kontekst, som Arnold Schönberg ikke har forholdt sig til.

Schönberg begyndte at komponere *Gurreværket* omkring 1900 og afsluttede det i 1911. Med stor succes blev det i 1913 uropført i Wiener Musikvereins store koncertsal, som vi kender fra den årlige TV-transmission af Nytårskoncerten. Til sin

forelægger skrev Schönberg i 1912, at *Gurre-Lieder* »er nøglen til hele min udvikling. Den forklarer, hvordan det senere gik som det gik.«

På grund af sit skrift *Wie man mit dem Hammer philosophiert* betegnes Friedrich Nietzsche sommetider som filosofen, der filosoferer med hammeren. Schönberg var i lang tid en meget omstridt komponist, fordi han på mange mennesker virkede, som om han havde komponeret med en hammer, der slår den velkendte musiktradition i stykker. Det er dog rigtigt, at han arbejdede intenst for en ny musik, han opgav Dur-Moll-tonaliteten mellem 1905 og 1909, og var med til at udvikle 12-tone-teknikken. Som komponist startede han som senromantiker, men selv nogle af hans senere værker har senromantiske træk; det gælder i høj grad også for hans grandiose, næsten to timer lange *Gurre*-komposition.

I starten havde Schönberg kun tænkt sig en form for sangdialog mellem sangcyklussens hovedpersoner, Kong Valdemar Atterdag og hans kæreste Tove, ledsaget af klaver. Men Schönberg udvidede sin oprindelige plan og skabte et monumentalt værk for fem sangsolister, en deklamator, fire kor og et kæmpestort orkester (ca. 150 personer).

Schönberg omstrukturerer i sin *Gurre-Lieder*-komposition Jacobsens digtcyklus, idet han fordeler den danske forfatters ni digte,

· UNIVERSAL-EDITION ·

№ 3607

ARNOLD SCHÖNBERG

GURRE-LIEDER

PARTITUR

der hver kan rumme flere vers med forskellige talende personer, på tre dele. Del 1 omfatter præludium, interludium samt 10 sange; del 2 udgøres af en enkel sang, mens del 3 omfatter et præludium, samt ni sange. Schönbergs Gurre-Lieder er således andet end en digtcyklus sat i musik, den minder mest om et symfonisk oratorium. Richard Wagners indflydelse kan spores bl.a. i forbindelse med ledemotiver á la Tristan og Isolde.

Ikke kun på grund af denne vældige besætning minder Schönbergs *Gurre-Lieder* om nogle af Richard Wagners og Gustav Mahlers storværker, men også fordi kompositionen både er karakteriseret ved et senromantisk musikprog og modernistiske træk. Denne polaritet (senromantik/modernitet) svarer godt til Jacobsens Gurre-sange, der behandler de kendte nationalromantiske motiver på en moderne måde. Således fremstår Valdemar Atterdag, der er utrøstelig over sin kæreste Toves død, som en rebel, der nærmest udfordrer Gud. Jacobsens Gurre-sange »peger frem mod det moderne gennembrud i Brandes' forstand«,² og Jacobsen regnedes af Georg

Partiturets originalomslag, 1912, samt Gouache af Egon Schiele, 1917, forestillende Arnold Schönberg.

Brandes da også til »det moderne gennembruds mænd« i Skandinavien. Man fristes til at sige, at Arnold Schönberg står for det moderne gennembrud i musikken. Han er nemlig en af det 20. århundredes mest indflydelsesrige komponister; også som lærer i komposition og som forfatter af musikteoretiske skrifter har han præget de sidste 100 års musik på afgørende vis.

Dette moderne gennembrud i musikken var i hans øjne dog ikke ensbetydende med et totalt brud med musiktraditionen; Arnold Schönberg så nemlig ikke sig selv som revolutionær, men som en, der videreudvikler den europæiske, og her især den østrigske musiktradition.

Den danske førsteopførelse af *Gurre-Lieder* fandt sted den 28. november 1935 ved Radioens torsdagskoncert under ledelse af Nikolai Malko. Kritikken i Politiken, Berlingske Tidende, BT og Ekstrabladet var dengang sønderlemmende. Den anden opførelse fra 1968 med DR Symfoniorkestret under ledelse af Janos Ferencsik er heldigvis tilgængelig på CD.³ DR Symfoniorkesteret opførte i forening med Det Kongelige Kapel *Gurre-Lieder* i begyndelsen af 1990'erne under ledelse af Leif Segerstam, og igen i november 1996 som radiokoncert i Tivoli under ledelse af Marek Janowski.⁴ Det år var København europæisk kulturhovedstad, og det kunne jo meget passende fejres ved at genopføre Schönbergs (og Jacobsens!) *Gurre-Lieder*.

1) Jf. Jan Maegaard: *Arnold Schönberg og Danmark. Et strejfnot, i: Dansk Årbog for Musikforskning, vol. 6, 1968-1972, s. 149.*

2) Jørn Erslev Andersen: *Gurrerier, i: Jacobseniana. Skrifter fra J.P. Jacobsen Selskabet, nr. 2, 2007, s. 34.*

3) EMI, 7419420.

4) Mange tak til lektor Peder Kaj Pedersen, der både har orienteret mig om de sene *Gurre-Lieder*-opførelser og læst manuskriptet kritisk igennem.

Glade brigadefolk ved Strandborg på hjørnet af Bramstræde og Strandgade den 5. maj 1945.